

Jean-François Lyotard. *Heidegger en „de joden“*. Met een Woord vooraf door Henk Manschot. Vertaald door Cécile Janssen, Dick Veerman en Edo Klement. Kok Agora

Drie jaar geleden stonden kranten en tijdschriften vol over Heidegger en het nazisme. Tegenwoordig hoor je er weinig meer van. De Nederlandse vertaling van Victor Farias' boek (dat destijds de storm ontketende) ligt zelfs al bij De Slegte. Misschien krijgt Jean Baudrillard dus toch nog gelijk, die in 1988 schreef dat we niet meer in staat zijn zoiets als Heideggers' nazisme tot ons te laten doordringen. De „affaire" was in zijn ogen vooral een media-event, even oppervlakkig als irreëel.

De cynische accenten van Baudrillards verachting ontbreken bij Jean-François Lyotard. Maar ook hij was, op zijn zachtst gezegd, niet erg gelukkig met de „overhaasting", waaraan de media zich in de Heidegger-affaire hadden schuldig gemaakt. De huidige stilte zal hem wellicht tevreden stemmen: eindelijk zijn de filosofen weer onder elkaar om op hun gemak en met de vereiste diepgang de bodem onder het „schandaal" om te spitten.

Of dat laatste gebeurt, weet ik overigens niet. Misschien is men ook wel opgelucht zich niet meer met zo'n compromitterende kwestie als Heideggers nazi-engagement te hoeven bezighouden. Wel is onlangs de Nederlandse vertaling verschenen van het boek, waarmee Lyotard in 1988 zijn bijdrage aan het debat heeft geleverd: *Heidegger en „de joden“*. Het lijkt mosterd na de maaltijd, maar dat is bij nader inzien toch niet het geval. Lyotard behoort immers tot de weinigen die temidden van het publicitaire tumult méér op het oog hadden dan alleen een standpuntbepaling pro of contra. Zijn boek is een serieuze poging na te denken over de filosofische implicaties van Heideggers nazisme.

Volgens Henk Manschot, die de Nederlandse vertaling voorzag van een nuttig voorwoord, gaat het Lyotard vooral om de vraag „welke lering de Westerse filosofie moet trekken uit het feit ‚Auschwitz!'." Wat Lyotard het meest dwars zit, is dan ook niet Heideggers engagement tijdens het rectoraat in 1933-1934, maar diens zwijgen na 1945 over de massamoord op de joden. Dat zwijgen is des te pijnlijker, aangezien volgens hem het denken van Heidegger en datgene waar binnen de Westerse beschaving „de joden" voor staan een opvallende gelijkenis vertonen.

Bij beiden gaat het om een denken of liever: een gedenken van wat in die beschaving voortdurend wordt vergeten. Heidegger heeft de geschiedenis van de Westerse metafysica beschreven als een geschiedenis van toenemende „zijnsvergetelheid". De oorspronkelijke vraag naar het „zijn" werd in de loop der tijd steeds beantwoord met „zijnden": God, materie, *cogito*, *Wille zur Macht*. Daardoor is de onthulling van het geheim ook steeds een verhulling geweest, namelijk van het „zijn" dat zich niet laat benoemen en vastleggen in begrippen.

Heideggers denken breekt met deze metafysische traditie; het is er juist op uit steeds opnieuw de vergeten „zijnsvraag" te stellen, onder andere door te laten zien hoe zij in de metafysica keer op keer werd weggemoffeld. Zijn denken houdt een andere dimensie open, die zich onttrekt aan de totale beheersing door de metafysica

en de techniek (waarin die metafysica volgens Heidegger haar voltooiing heeft gevonden).

Ook „de joden" (de aanhalingstekens staan er expres, om het begrip zo algemeen mogelijk te houden) verzetten zich volgens Lyotard tegen het vergeten. Hij constateert een onoverbrugbare kloof tussen „de joden" en de Grieks-katholieke traditie, waarbij het verschil voortspuit uit de volstrekt afwijkende oorsprong van de joodse traditie. De joden zijn het enige volk dat „in gijzeling" is genomen door hun God, zonder dat het escape-mogelijkheden heeft gekregen in de vorm van offers, godenbeelden en andere vormen van verzoening, die overal elders aan de wieg hebben gestaan van beschaving en maatschappij.

Alleen „de joden" hebben nooit de kans gekregen de Ander (die God is) te vergeten door hem in woord en beeld aan de eigen behoeften aan te passen. De „Wet" gebiedt hen dit Andere (dat zich niet nader laat benoemen) nooit te vergeten. Dat maakt „de joden" zo irritant voor het Westen, betoogt Lyotard: zij vormen de levende herinnering aan een vergeten dat men liefst eveneens had vergeten. Antisemitisme is daarom niet zozeer een vorm van xenofobie, als wel „het defensieve supplement van de Westerse aanvalsmechanismen, zoals daar zijn de Griekse wetenschap, de Romeinse politiek en het Romeinse recht, de christelijke spiritualiteit, de Verlichting. Het supplement dat zich richt op de ‚keerzijde' van weten, hebben, willen en hopen".

De *Endlösung* van de nazi's zou tot doel hebben gehad deze „keerzijde" voorgoed te elimineren. Hetzelfde geldt overigens voor de humanistische deernis met de slachtoffers, meent Lyotard. De representatie van de Holocaust in woord en beeld bevordert het vergeten en verdringen ervan. „Zo'n enorme slachting, wordt er gezegd, wat verschrikkelijk! (...) Ten slotte appelleert men aan de rechten van de mens, men roept ‚dat nooit weer', en dat is dan dat. Kwestie geregeld".

Lyotard wil, als ik hem goed begrijp, niet humanisme en *Endlösung* in elk opzicht aan elkaar gelijk stellen; hij vestigt er alleen de aandacht op dat ook in de „menselijke waardigheid" (uit naam waarvan de massamoord wordt veroordeeld) de ellende en haar oorzaken buiten ons worden geplaatst, zodat het net is alsof er iets aan kan worden gedaan. „De joden" leggen er daarentegen „getuigenis van af dat de ellende van de geest, zijn onderworpenheid aan het onvoltooide, voor die geest constitutief is". Het oorspronkelijke tekort of verschil kan nooit, noch door de metafysica noch door de techniek, teniet worden gedaan; het kan alleen worden vergeten, en het medelijden bestendigt dat vergeten nauwelijks minder dan de *Endlösung*.

In het tweede deel van *Heidegger en „de joden"* wordt de vraag beantwoord, waarom Heidegger de gelijkenis tussen zijn denken van het „zijn" en „de joden" niet heeft ingezien om er vervolgens de consequenties aan te verbinden die nu door Lyotard worden verwoord. Dat gebeurt vooral aan de hand van een kritische uiteenzetting met *La fiction du politique*, een boek van Philippe Lacoue-Labarthe dat vrijwel gelijktijdig verscheen met Farias' studie over Heidegger en het nazisme. Wie Lacoue-Labarthe's opvattingen niet kent, heeft soms moeite alle argumenten van

Lyotard te volgen, maar het komt er - zeer beknopt samengevat - op neer dat Heideggers identificatie van het Andere of Vergetene met het „zijn“ hem het zicht heeft benomen op de - joodse - identificatie met de „Wet“ die het vergeten verbiedt.

Om deze reden kon hij ook in een van zijn zeldzame - ongepubliceerde - uitspraken over de Holocaust, de moord op de joden beschouwen als een consequentie van de techniek, die nu eenmaal geen verschil maakt tussen de mechanisering van de landbouw, de fabricage van waterstofbommen en de „fabricage van lijken in de gaskamers en de vernietigingskampen“. Wat hierbij niet wordt verklaard, is waarom juist de joden het slachtoffer moesten worden. En dat maakt de zienswijze van Heidegger, nog afgezien van de morele kant van de zaak, in de ogen van Lyotard volstrekt ontoereikend.

Met zijn verwijzing naar de „Wet“ en het joodse onvermogen om te vergeten komt Lyotard zelf wél met een verklaring, hoe onorthodox die ook mag aandoen. Tegelijkertijd probeert hij te formuleren welke houding de filosofie na „Auschwitz“ past. Volgens hem is dat een houding van „verzet“, die nauw aansluit bij wat Adorno in zijn esthetische theorie heeft geformuleerd: een verzet dat het vergeten weigert en (net als de moderne kunst en literatuur) niet het onzegbare zegt, maar zegt „dat het dat niet kan zeggen“.

In *Heidegger en „de joden“* wordt het denken van Heidegger, zou je kunnen zeggen, gecorrigeerd met dat waar „de joden“ voor staan en dat na de *Endlösung* als het ware de schuld is geworden die de filosofie op zich dient te nemen. In zijn intrigerende, maar soms ook nogal cryptische boek heeft Lyotard dat gedaan. Daarmee plaatst hij zich volledig buiten de inquisitoriale sfeer die drie jaar geleden het debat over Heidegger en het nazisme grotendeels bepaalde. Zonder iets te verdoezelen of te vergoelijken, weet hij de fout van zoveel tegenstanders te vermijden die filosofie en politiek op één grote hoop gooiden en deze vervolgens met dichtgeknepen neus buiten de deur schoven.

Wat daaruit blijkt is naast koelbloedigheid een filosofische integriteit die, ook nadat de mediastorm is gaan liggen, nog altijd onze aandacht verdient.

(*de Volkskrant*, 9-2-1991)